

КОНЦЕПТ ДИТИНСТВА В КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

Оксана Сидоренко

Запорізький національний університет

У статті здійснено спробу реконструювати на підставі різних літературних, педагогічних робіт середньовічне та ренесансне сприйняття та розуміння концепту дитини.

Тлумачення концепту дитинства дає підстави говорити про Середньовіччя та Відродження як про дві якісно відмінні епохи, в яких відбувалися найсуттєвіші трансформації у ставленні до дитини.

Ключові слова: концепт дитинства; індивідуальність; вікові та індивідуальні особливості.

Важливою атрибутивною ознакою тієї чи тієї історичної епохи, її культурно-історичною, соціально-психологічною характеристикою є ставлення до дітей. Вивчення цього аспекту, з одного боку, відкриває завісу до розуміння ментальної картини конкретної історичної доби, а з іншого, – дає змогу простежити процес формування сучасного глибоко усвідомленого концепту дитинства.

Залучення діахронічного підходу в дослідженні еволюції становлення, тлумачення концепту дитинства в сучасній науці дає підстави говорити про Середньовіччя та Відродження як про дві якісно відмінні епохи, в яких відбулися найсуттєвіші трансформації у ставленні до дитини. Безперечно, хронологічна віддаль між сьогоденням і зазначеними культурно-історичними періодами не дає змоги оперувати конкретними джерелами у вивченні цього питання. Щоб реконструювати середньовічне та Ренесансне сприйняття та розуміння концепту дитини, потрібні й інтерпретація різних митецьких творів, і аналіз писемних пам'яток, і сучасне суто наукове розуміння ментального універсуму доби.

Цікаві думки щодо тлумачення концепту дитинства містяться у працях учених, які досліджують педагогічну думку Середньовіччя та Відродження. Це передусім роботи С. Лучицької “Ідеї Філіпа Наварського про виховання та навчання”, Л. Блікштейн “Матеріали до вивчення педагогічного спадку видатних мислителів раннього і розвинутого середньовіччя”, Н. Ревякіної “Італійські гуманісти про роль сім'ї у вихованні дітей” тощо. Вкрай важливі для адекватного розуміння обраної проблематики висновки робить відомий історик культури, медієвіст А. Гуревич у роботі “Середньовічний світ: культура безмовної більшості”, на підставі опрацьованих проповідей, трактатів, прикладів та інших писемних пам'яток Середньовічної культури. Він доходить висновків, що Середньовіччя не знало концепту дитинства. Не маємо, однак, наукової розвідки, яка б містила докладну інформацію про специфіку спільного та своєрідного в інтерпретації розуміння категорії дитинства в часи Середньовіччя та Ренесансу.

Серед багатьох дослідників середньовічної культури утвердилася думка, що люди тієї епохи не виокремлювали дитинства як специфічного періоду розвитку і становлення людини. Цієї позиції дотримується частково й А. Гуревич, який наголошує: “...сім'я навколо дітей не центрувалася і їх сприймали переважно як “маленьких дорослих” [1, с. 328]. Зауважмо, що така категоричність переконлива з огляду на

християнсько-ідеологічну доктрину та соціально-психологічне забарвлення епохи. Згідно з християнським віровченням людина приходить у цей світ уже грішною, адже кара за первородний гріх супроводжує її від перших хвилин життя. Відтак, середньовічна схоластика навіть немовля проголошувала здатним потрапити в диявольські тенета і назавжди позбавитися Божої благодаті.

Показовими і переконливими свідченнями таких переконань є проповіді відомого німецького церковного діяча XIII ст. Бертольда Регенсбурзького. Відповідаючи на запитання про неможливість спокуси дияволом невинного малюка, священнослужитель резюмує: “Біс розбирається в хитрощах і шельмівстві краще тебе, він полонить немовля, привчаючи його до зла, а до чого дитину привчили, при тому вона і залишається” [1, с. 243]. Що ж до визначення віку, від якого дитина здатна здійснити смертельний гріх, Бертольд Регенсбурзький наголошує, що все залежить від міри дитячого усвідомлення. Отже, католицька церква не застосовувала вікового цензу у виявленні міри гріховності людини. До того ж, відповідальність за дітей повністю покладалася на батьків. Цим, можливо, і пояснюється поширена в часи Середньовіччя теза про те, що самотнім людям набагато легше досягти Божої благодаті, аніж тим, хто має дітей, як наслідок – бездітні люди миліші Всевишньому.

Щодо соціально-психологічного забарвлення сімейного контексту в часи середніх віків, то воно було зумовлене сприйняттям дитини в самих сім'ях. Зважаючи на те, що основну масу населення середньовічної Європи становило селянство, доцільно, на нашу думку, виходити з позицій третього стану. П. Губерт, вивчаючи за документами життя французького суспільства XVII ст., зауважив, що в церковноприходських книгах того часу практично немає записів про смерть дітей [3, с. 328]. І це в часи, коли рівень дитячої смертності був надзвичайно високий! Посилаючись на низький рівень життя, тотальну бідність і водночас високу народжуваність, дослідники вдаються до припущення, що в простонародді батьки бачили в кожній дитині майбутню робочу силу, котра самостійно буде забезпечувати себе шматком хліба. Як наслідок, батьки прагнули не прив'язуватися до своїх дітей, щоб у разі їхньої смерті убезпечити себе від надмірних емоцій.

Однак таке тлумачення концепту дитинства в епоху Середньовіччя не переконливе, адже варто пам'ятати, що найбільшим відкриттям епохи Середньовіччя була людська особистість. Найбільшими достоїнствами її був вільний, усвідомлений життєвий вибір, результатом якого мало стати після смерті досягнення царства Небесного. Отже, суспільство, кероване католицькою церквою, було зацікавлене в таких людях, а тому мало турбуватися про виховання ревного католика. Надзвичайну серйозність у ставленні до дитячого періоду формування особистості демонструють численні пам'ятки педагогічної думки, церковні проповіді, присвячені вихованню дітей.

Наприклад, Бертольд Регенсбурзький у своїх проповідях часто вдається до роздумів щодо правильного виховання дітей, до того ж, він зважає на соціальну належність батьків. Проповідник наголошує на більшій відповідальності багатих батьків. Це пов'язано з тим, що в заможних родинах на одне немовля припадає безліч няньок, які одна перед одною прагнуть “догодити” малюкові, як-то нагодувати його понад міру тощо. За великий гріх вважає Бертольд і накопичення матеріальних статків в ім'я підростаючого покоління. Священик тлумачить ці вчинки як такі, що не лише занепащують майбутнє дітей, а й шкідливо впливають на самих батьків, оскільки вони порушують заповідь про всеосяжну любов до Господа Бога, яка затьмарюється любов'ю до багатства. На підтвердження цього можна навести новелу 6 із славнозвісної середньовічної збірки “Новеліно”, в якій Соломону, за його недостойний перед Господом вчинок, ангел сповіщає присуд: спокутувати гріх буде син Соломона, оскільки “як за добрі справи батька воздасться синові, так і за гріхи його буде каратися син” [2, с. 16].

Отже, середньовічне виховання дітей було повністю детерміноване християнськими заповідями, які виголошувалися у проповідях. Як зауважує А. Гуревич, “всі земні прив’язаності та людські стосунки релятивуються проповіддю, щоб не сказати – знищуються, будучи співвіднесеними з любов’ю до Творця” [1, с. 256]. Свідченням цієї тези є і поодинокі на цю тематику середньовічні латинські новели XIII ст., вміщені в знаменитій збірці “Римські діяння”. Наприклад, в оповідці 7, яка має красномовну назву “Про те, що слід шанувати батьків”, йдеться про дотримання християнської норми у ставленні до своїх батьків. Син одного лицаря, котрий потрапив у полон, вирішив йти визволяти батька, але на заваді стала мати, яка вмовляла його не залишати її, адже вона поруч з ним, а батько далеко. Однак юнак, вихований згідно за панівними тоді морально-етичними нормами, залишається категоричним, заперечуючи матері: “Хоча я і ваш син, батько ж є головною причиною моєї появи на світ. Він – сторона діюча, ти – пасивна; батько пішов у чужі краї, ти дома; він страждає у полоні і закутий у міцні ланцюги, а ти вільна; він у руках ворогів, ти серед друзів... Тому я хочу рушити до нього і його викупити” [3, с. 19]. Такий розлогий пасаж наскрізь пронизаний тогочасною ідеологічною настановою, про що власне і свідчить моралізаторський висновок: “Так юнак і вчинив, і всі його хвалили за те, що він застосував стільки старань, щоб звільнити свого батька” [3, с. 19].

Аналогічна позиція проходить червоною ниткою і через вчення одного з найбільших церковних діячів VI ст. Григорія Великого. У своїх творах схоласт наголошує не лише на розумінні та знанні релігійних заповідей, а передусім на їх практичному застосуванні.

Проте варто зауважити, що поряд із творами, що містять основні приписи строгої християнської системи виховання, трапляються й оповідки, які цілком відповідають сучасному розумінню концепту дитинства. Яскравим прикладом цього є новела 4 із вище згаданої збірки “Новеліно”, у якій йдеться про єгипетського царя, котрий ще немовлям віддав свого первістка ученим старцям на виховання. До п’ятнадцяти років був намісник корони серед розумних мужів, не відаючи про дитячі забави, пустощі, ігри. Повернувшись додому, батько доручив йому дати гідну відповідь грецьким послам, тримаючи слово, юнак помітив через вікно дітей, котрі бавилися на вулиці в калюжах. Побачивши це, він стрімголов помчав до малих шибеників. Свита царя повернула юнака, і він все ж проголосив гідну промову, однак дії сина примусили батька скликати вчених і філософів, щоб ті пояснили такий вчинок. Після багатьох припущень один філософ, поцікавившись умовами виховання царевича, сказав: “Немає нічого дивного, якщо природа вимагає того, чого вона була позбавлена: в юності природно забавлятися, а в старості – розмірковувати” [2, с. 14].

До речі, зрозуміти вікові та індивідуальні особливості учнів прагнули й отці церкви. Зокрема Григорій Великий, посилаючись на свої спостереження, наголошував дівість правила, що старанні учні, на відміну від лінивих, наділені меншими розумовими здібностями. Аргументація була така: “...щоб ледачі не могли мати виправдання в незнанні того, чого вони при своїх здібностях могли досягти без зусиль. Що ж стосується нездібних, але старанних – вони будуть достойні більшої нагороди, якщо більше зусиль їм коштувала праця навчання” [4, с. 36]. А от Ратхер Веронський (X ст.) у своїх педагогічних пошуках прийшов до висновку, що одні учні засвоюють матеріал легко і швидко, а в інших це процес тривалий, тому у навчальному процесі треба завжди рухатися від найпростішого до складнішого [4, с. 51].

Напрочуд яскравою і такою, що суперечить поширеному поглядів на середньовічне сприйняття дитинства, є пам’ятка XIII ст., що належить перу французького письменника Філіпа Наварського “Чотири віки людини”. Безперечно, автор наголошує на традиційній тезі, що у вихованні дітей за приклад треба брати лише дитинство Христа. Однак попри усталену тогочасну позицію, Філіп Наварський наголошує на

виокремленні дитинства як найважливішої віхи у формуванні людини, майбутнього члена суспільства. За зауваженням автора, “дитинство – фундамент життя, і на доброму фундаменті можна збудувати велике і хороше приміщення. І багато потрібно працювати, і часто їх навчати й турбуватися, щоб вони були простої і хорошої поведінки” [5, с. 110]. Крім того, зважаючи на становий характер середньовічного соціуму, чітку регламентованість соціальної ієрархії, цілком не по-середньовічному звучить теза про можливість зробити духовну кар’єру представникові із простого народу. Філіп Наварський не зважає на становість, коли йдеться про високі моральні принципи, релігійно-етичні переконання простолюдина, для нього людина з такими якостями – достойна найбільших похвал і станових сходжень.

На відміну від Середньовіччя, Відродження цілком асоціюється з остаточним утвердженням особистісного начала, формування якого починається ще з раннього дитинства. Епоха Ренесансу взяла за основу і поглибила започатковані в середніх віках індивідуальні підходи до виховання та навчання дітей. Наприклад, засновник Школи Радості Вітторіно да Фелтре свої індивідуальні підходи обґрунтовував двома причинами. Перша полягала в констатації вікових особливостей дітей, а друга обумовлювалася належністю до того чи того темпераменту. Поборник утвердження Ренесансного світогляду да Фелтре, на відміну від середньовічних схоластів, наголошував на абсурдності станового поділу своїх вихованців. Красномовною є його фраза: “Не рід робить благородними окремі особистості, а окремі особистості роблять рід благородним” [6, с. 51].

Дослідники італійської ренесансної педагогічної думки фіксують істотні зрушення стосовно дітей у сім’ях від XIV ст. У часи Відродження особливу увагу зосереджували на здоров’ї, належній освіті молодого покоління. Характерно, що збережені до наших днів писемні пам’ятки фіксують зростання вияву емоцій батьків до своїх дітей, на що таким скупим було Середньовіччя. Це підтверджують слова відомого італійського гуманіста Веджо: “...що є найсильнішим, найсолідшим, аніж любов до дітей? Які розтрати, яку працю чи небезпеку не витримують добровільно батьки, щоб тільки бачити, що ті, кого вони так пристрасно люблять, виділяються серед інших дітей багатством, славою, добродійністю?” [7, с. 75]. Сучасна дослідниця І. Краснова цілком слушно зауважує, що “епоха Ренесансу в Італії була часом, коли виник особливий інтерес до питань виховання і освіти, який знайшов вираження в появі багатьох педагогічних трактатів, утворенні світських шкіл і формуванні нового підходу до дитинства як особливої пори людського життя” [8, с. 58]. Новочасне розуміння освітнього процесу, наприклад, передбачало оволодіння дитиною деяких професійних навичок. Причому кожна дитина в сім’ї мала здобувати свій фах, згідно зі своїми особистісними уподобаннями і зацікавленнями. Це стосувалося, до речі, і дітей багатих батьків, адже, як наголошує Паоло Чертальдо в “Книзі про добру вдачу”, “навіть якщо синові дістався великий сімейний статок, і він надзвичайно багата людина, він не повинен жити неробою” [8, с. 65].

Цілком інноваційним у питаннях навчально-виховного процесу порівняно з попередньою епохою є відхід від системи церковної освіти та релігійно-орієнтованої парадигми морально-етичного виховання. На нових позиціях, зокрема, перебували й деякі священники. Відомий домініканський проповідник Джованні Домінічі в трактаті “Керування сімейними справами”, присвяченому вдовам, на руках яких залишилися малолітні діти, рекомендує не віддавати дітей до монастирських та церковних шкіл, оскільки там клірики не навчають їх тих життєвих премудростей, які їм будуть потрібні в дорослому віці [8, с. 67].

Приклади педагогічної думки досліджуваних епох яскраво демонструють тогочасне тлумачення концепту дитинства. Водночас вони дають змогу простежити еволюцію цієї категорії від Середньовіччя до Ренесансу, що демонструє процес станов-

лення особистості. Зауважмо, що попри загальноусталену позицію щодо тлумачення середньовічної системи виховання, панівними в якій були християнські догми, розуміння дітей як маленьких дорослих, а відтак і невизнання дитинства як окремого психо-фізіологічного феномену, вже в ці часи зароджувалися традиційні з позицій сучасної людини погляди на дитинство. Безперечно, епоха Відродження увиразнила і поглибила розуміння концепту дитинства, пори, в якій формується індивідуальне “Я” ренесансної особистості, однак ренесансне гуманістичне вчення вибудовувалося не на запереченні середньовічного педагогічного вчення, а на його вдосконаленні.

1. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. М., 1990.
2. Новеллино. М., 1984.
3. Средневековые латинские новеллы XIII в. М., 1980.
4. Бликштейн Л. С. Материалы к изучению педагогического наследия выдающихся мыслителей раннего и развитого средневековья // Западноевропейская школа и педагогическая мысль (Исследования и материалы): Сб. науч. тр. Вып. I. Ч.1 / Под ред. К. И. Салимовой, В. Г. Безрогова. М., 19879.
5. Лучицкая С. И. Идеи Филиппа Наварского о воспитании и обучении // Западноевропейская школа и педагогическая мысль (Исследования и материалы): Сб. науч. тр. Вып. I. Ч.1 / Под ред. К. И. Салимовой, В. Г. Безрогова. М., 1987.
6. Николаева Н. И. Гуманистическая школа Витторино да Фелтре // Гуманистическая мысль, школа и педагогика эпохи позднего Средневековья и начала нового времени (исследования и материалы): Сб.науч. тр. / Под ред. К. И. Салимовой, В. Г. Безрогова. М., 1990.
7. Ревякина Н. В. Итальянские гуманисты XV века о роли семьи в воспитании детей // Гуманистическая мысль, школа и педагогика эпохи позднего Средневековья и начала нового времени (исследования и материалы): Сб.науч. тр. / Под ред. К. И. Салимовой, В. Г. Безрогова. М., 1990.
8. Краснова И. А. Проблема воспитания делового человека во Флоренции XIV в. (по педагогическим трактатам, семейным запискам и домашним хроникам) // Гуманистическая мысль, школа и педагогика эпохи позднего Средневековья и начала нового времени (исследования и материалы): Сб.науч. тр. / Под ред. К. И. Салимовой, В. Г. Безрогова. М., 1990.

THE CONCEPT OF CHILDHOOD IN THE CULTURAL CONTEXT OF THE MIDDLE AGES AND RENAISSANCE

Oksana Sydorenko

Having analysed the works of fiction and pedagogical treatises of the time the author of the article aims at reconstructing the Mediaeval and Renaissance perception of the concept of childhood. In the research into the evolution of the concept of childhood the diachronic approach is used allowing to view the Middle Ages and Renaissance as two separate epochs during which some essential transformations in treating a child took place. Many scholars specializing in the culture of the Middle Ages think that people of that epoch did not regard childhood as a specific period in the moulding of a human being. Such a way of thinking seems to be rather convincing from the point of view of the Christian doctrine and the epoch's social and psychological bias as well. According to orthodox beliefs, at their birth humans are sinful by their very nature as a punishment for the original sin looms over them from the first moments of their lives. Thus Mediaeval scholastics claimed an infant to be susceptible to get into the devil's claws and lose the Almighty's grace for ever. Unlike the Middle Ages, the Renaissance is intimately associated with the ultimate formation of the personality that starts developing since very early childhood. The Renaissance epoch adopted and developed individual approaches to upbringing and educating children paying particular attention to the problems of health and proper education. The preserved records in contrast to those of the Middle Ages reveal a notable rise in the expression of parental emotions directed at children.

Key words: the concept of childhood; sermons; individuality; upbringing; age and personal peculiarities.